

AN INDEPENDENT LITERARY GENRE OF FAIRY TALES IN THE HISTORY OF FOLKLORE FORMATION AS

Israilova ST, Researcher
UzSWLU.

Annotation.

This article examines the formation of fairy tale as an independent literary genre in the history of folklore. Folklore has served as a bridge connecting centuries-old peoples through a cultural chain. Folklore is defined as "folk oral poetic work" - that is, literary works (fairy tales, epics, songs, lapars, parables, proverbs, sayings, riddles, etc.) that include various genres of folk oral art. As a genre of folklore, fairy tales reflect the period of the most ancient social order, the beliefs and customs of that time, so as we delve deeper into the history of the origin of fairy tales, we take a deeper look at the history of mankind. Through fairy tales we can learn how human thought is formed and developed.

Keywords:

Folklore, literary genre, fairy tale, modern linguistics, mythology, magic, legend.

Эртақ ва унинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш масаласи замонавий илм-фанда ҳанузгача етарлича тадқиқ этилмаганлиги боис фольклор саънатининг ажойиб жанри бўлган эртақ таснифи ҳамон катта қийинчиликларни юзага келтиради.

“Келиб чиқишига кўра адабиёт мифология ҳамда фольклор билан узвий боғлиқ ҳисобланади.” – дея қайд этади Э.М. Мелетинский ўзининг “Мумтоз миф турлари” номли асарида . Фольклор қадим замонлардан то ҳозирги кунгача бўлган хронологик давр мобайнида асрлараро халқларни маданият занжири орқали боғловчи кўприк бўлиб хизмат қилади. Эҳтимол, фольклор бутун ер юзидаги жамиятнинг мифологик ходисалари учун ўзига хос филтрга айланиб, барча учун умумий, универсал, гуманистик жиҳатдан муҳим ва энг ҳаётий сюжетларни яратиб беради.

Фольклор деганда “халқ оғзаки поетик ижоди” – яъни, халқ оғзаки бадий ижодининг турли жанрларини ўз ичига олган адабий асарлар (эртақ, достон, кўшиқ, лапар, масал, мақол, матал, топишмоқ ва б.) тушунилади, “фольклор” (инг. Фолк— халқ; лоре— билим, донолик) атамасини фанга инглиз олими У. Ж. Томс 1846-йилда киритган бўлиб, кейинчалик термин кўплаб мамлакатларда қўлланила бошланган. Ўзбек адабиётшунослигида дастлаб қўлланилган “оғиз адабиёти”, “оғзаки адабиёт” атамалари ўрнини Ҳоди Зарифнинг 1939-йилда чоп этилган “Ўзбек фольклори” хрестоматиясидан сўнг “фольклор” ёхуд “ўзбек фольклори” атамалари эгаллади.

Ибтидоий жамоа тузуми даврида илдиз отган, энг қадимий образлар ва мотивларни ўзида сақлаб қолган эртаклар ҳар бир даврда янги мазмун билан бойитилиб, доимо замон ва маконга монанд аҳамият касб этишга қодир саналади. Сеҳргарлик эртаклари кўп қиррали бўлиб, сиртдан улар содда, мураккаб эмасдек туюлади, аммо эртакларда чуқур ва яширин ички тузилиш мавжуддир. Эртакларда энг қадимий жамоа тузуми даври, ўша даврдаги эътиқод ва урф-одатлар акс этганлиги боис, эртакларнинг келиб чиқиш тарихига чуқурроқ кириб борганимиз сари, инсоният тарихига теранроқ назар ташлаймиз. Эртаклар орқали инсоният тафаккури қай тарзда шаклланиб, ривожланганлигини ўрганишимиз мумкин.

Э.М. Мелетинский, В.Я. Пропп ва яна кўплаб тилшунос олимлар ўзларининг структуравий фольклоршунослик соҳасидаги илмий ишларида фольклор жанри сифатида эртакнинг синтагматик ва парадигматик қонуниятлари тўғрисида фикр юритадилар, бу эса эртак мотивларининг тузилиши ва ўзаро боғлиқлигини аниқлашга имкон беради.

Эртак сўзи дастлаб XVII асрда лирик фантастика билан тавсифланадиган оғзаки ижод намуналарини билдирувчи атама сифатида учрайди. XIX аср ўрталарига қадар эртаклар фақатгина жамиятнинг қуйи қатламларига ва болаларга муносиб “бир кўнгил очар асар” сифатида кўрилган, шу сабабдан ўша даврларда кенг омма учун нашр этилган эртаклар кўпинча ноширларнинг истагига кўра ўзгартирилган.

Замонавий тилшуносликда “эртак” тушунчаси ҳали тўлиқ ўрганилмаган, чунки улар асосан жанр (адабий жанр) нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. Эртак — бу инглиз миллатини рус ёки америкаликдан ёхуд ўзбек миллатидан бетакрор тарзда ажратиб турадиган инсониятнинг ижодий ёхуд ҳаёлот маҳсулидир.

Мифологик мактаб аъзолари ўз тадқиқотлари давомида биринчи навбатда таниқли немис олимлари ака-ука Вилгелм ва Якоб Гриммларнинг таълимотларига таянишади. Гриммлар таълимоти “Немис мифологияси” (1835) китобида акс этган бўлиб, ушбу таълимот асосида афсоналар ибтидоий фикрлаш тарзидан бошқа нарса эмас деган ғоя ётади. Мифлар, ака-ука Гриммлар таъкидлаганидек, дунёнинг инсон томонидан табиий равишда акс эттирилишидир.

Россия мифологик мактабининг энг йирик вакилларида бири бўлган Ф.И. Буслаев таълимотининг асосини тил ва миф (афсона), тил ва умумхалқ анъаналарининг ажралмаслиги ғояси ташкил қилади. Ф.И. Бусаев, ўз навбатида, ҳар бир миллатнинг бадиий жиҳатдан тараққий топиш жараёнини қуйидаги босқичларга бўлиб чиқди .

1. Биринчи босқичда мифология ҳар қандай индивидуал фантазияни йўққа чиқарди ва ўзига бўйсундирди. Лирик бойлик бутун бир миллатга, халққа тегишли эди. Мифологик дostonларнинг гуллаб-яшнаши айна шу даврга тўғри келади.

2. Инсоният цивилизациясидаги иккинчи босқич, ҳар бир инсон ўзини яратувчи сифатида англай бошлаганда, турли объект, ҳодиса ва ҳаракатларни яратувчи

номаълум кучлар билан бир қаторда одамлар ўзларининг ҳаётидаги воқеалар асосида афсоналарнинг пайдо бўлиши даврига тўғри келади. Халқ оғзаки ижодидаги қаҳрамонлик дostonлари ушбу даврни акс эттиради.

3. Эволюциянинг учинчи босқичида инсон турли табиат кучларига бўйсунганини ҳамда мифологик қаҳрамонлар ёхуд худоларга сиғинганини тўхтатади. Ушбу жараён эса мифологик афсона-ю асотирларда акс этади.

4. Эволюциянинг тўртинчи босқичи қаҳрамонлик дostonларининг парчаланишига ва ундан эртак жанрининг ажралиб чиқишига олиб келди .

Ф.И. Бруслаев нуқтаи назаридан, мифология инсонлар дунёқарашининг асосини, миллий ва маънавий ўзига хослигини белгилайди. Фольклор асарларни ўрганишнинг бундай ёндашувида бошқа халқлар ғояларини, бадиий образларини, асар сюжетларини ўзлаштириш омиллари ҳисобга олинмаган эди. Шу сабабли, кейинчалик миллий адабиётни шакллантиришда

ўзлаштириш омили сезиларли рол ўйнайдиган илмий изланишлар даври юзага кела бошлади.

Бу даврда мифологик таълимот эфимизм назарияси билан тўлдирилди, унга кўра, худолар инсон томонидан турли хил ғойибона кучлар ва табиат ҳодисаларининг эмас, балки инсонлар орасида таниқли бўлган одамларнинг ўзлари илоҳийлаштирилиши натижасида пайдо бўлган. Дунёнинг турли халқлари фольклорини ўрганиш натижасида тўпланган материалларни умумлаштириб, олимлар бутун инсониятга хос бўлган мантиқ ва психология қонунлари, кундалик ҳаётда ва оилада содир бўладиган ҳодисалар, маданий урф-одатлари халқ оғзаки ижодида ҳам худди шу тарзда акс эттирилиши керак деган хулосага келишди. Сюжетларнинг ўз-ўзидан пайдо бўлиш назарияси ёки антропологик назария шу тарзда пайдо бўлди .

Бир мифологик мақаб ичидаги турли хил назариялар, ушбу назарияларнинг барчасидан фойдаланиши ва уларни ўзаро бирлаштириши мумкин бўлган методни талаб қилди. Бу усул тилшуносликда дастлаб қўлланилган фольклор асарларни қиёсий тарихий ўрганиш принципи бўлиб, қиёсий мифология мактабини фольклор асарларни ўрганишда қиёсий тарихий методни қўллаган олимлар шакллантирди.

Ушбу мактаб вакилларида Ф.И. Афанасев қуйидаги жиҳатлар устида изланишлар олиб борди:

- афсонанинг моҳияти ва унинг тарихий аҳамияти;
- афсонанинг келиб чиқиши ва уни ўрганиш методлари;
- қадимий мифологик тушунчаларнинг моҳияти.

Ф.И. Афанасевнинг фикрига кўра, инсониятнинг цивилизациягача бўлган давридаги уни ўраб турувчи ҳаёт ҳақиқатларини тушуниш ҳамда тушунтиришнинг универсал шакли бўлган афсоналар инсонлар томонидан ҳақиқатда мавжуд бўлган тарихий ҳодисаларни акс эттиришда қўлланилган. Натижада, афсона ва тарих ҳақиқати бирлашиб, бўрттирилган поетик

образларни юзага келтиради: “Тарихий ҳаёт бошқа барча халқлар сингари славянлар орасида ҳам қадимий афсонавий мифларга ўз таъсирини кўрсатади”.

Халқ хотирасида сақланиб авлоддан авлодга ўтиб келаётган эпик турдаги афсоналар реал ҳаётдан маълум бир ўзига хос хусусиятларни ўзлаштиради ва уларни қадимий воқеа билан уйғунлаштиради, афсона ўз қаҳрамонларини оддий руҳлар ўрнига татарлар ва бошқа кўчманчилар гуруҳларига қарши курашишга мажбур қилади; баҳор момақалдиروқлари вакили сифатида бир улуғвор рицар ёки “Қазаклар озодлиги” тимсоли тақдим этилган ”.

Лекин айнан шу жараёни қиёсий-тарихий метод вакилларининг ёндашувидаги муҳим камчиликлардан бири деб ҳисоблаш мумкин, чунки улар у ёки бу халқ оғзаки ижодининг ҳар қандай жанри, сюжети, қаҳрамони учун “афсонавий” аналогни топишга интилдилар. Шунга қарамай, ишонч билан айтиш мумкинки, мифологик мактаб халқ оғзаки ижодининг улкан қатламларини яратди, бошқа адабий мактабларнинг шаклланишига туртки берди.

Фольклоршунос А.Н. Пипин адабиёт ва ҳаёт ҳақиқати ўртасидаги узвий боғлиқлик мавжудлиги ҳақида таъкидлади. У эртақнинг этник хусусияти тўғрисида шундай ёзган эди: “Мукамал рассомни, қабила ва ижтимоий муносабатлардан айро шахс сифатида тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Ҳар қандай адабиёт маълум “миллат”, яъни ижтимоий хусусиятларини ва идеалларини ўзида мужассам этади... Бусиз адабиёт ўлик бўлиб, ҳеч кимда қизиқиш уйғотмайди ”.

А.Н. Пипинни, энг аввало, адабий ҳодисаларнинг тарихий аҳамияти қизиқтирар эди, улар орқасида кимнингдир ҳаёлотигади фантазия ва мавҳумликнинг тасодифий натижаларини эмас, балки ҳаётини ҳақиқатларни кўрарди. А.Н. Пипин тарихий-адабий тадқиқотлар кўламини кенгайтди, қадимги рус апокрифик адабиёти, қадимий рус эртақлари ва ҳикоялари каби тадқиқотнинг янги йўналишларини бошлаб берди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Мелетинский Е. М. Зарубежные исследования по семиотике фольклора. М., 1985. 76-бет
2. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. М., 1978.
3. Буслаев Ф.И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. М., 1978.
4. Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. 383-бет
5. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. М., 1978
6. Пыпин А.Н. История русской литературы. СПб., 1893. Т. 1. 112-бет